

Hvorledes dyden bliver mangfoldig

Om en leksikalsk mærkværdighed
i Ghemen-teksten af Lucidarius

Af Britta Orlík Frederiksen

Redaktøren af en videnskabelig ordbog konfronteres ofte med forhindringer der tvinger ham til at sagtné farten. Det har Allan Karker (1975:154) måttet sande under sit arbejde med Gammeldansk Ordbog (GldO), og han har forklaret sig med et velvalgt eksempel, ordet *dus*. Dets gammeldanske eksistens er sikkert, skønt sparsomt bevidnet; men det kræver en vidtløftig ekspedition til ordbøger og tekster bare tilnærmedesvis at indkredse dets etymologi (og dermed sammenhængende betydning).

Der gives andre åbenlyse forsinkelsesmomenter end de vanskeligt etymologiserede gloser af *dus*-typen, fx hapax-sammensætninger som ikke er umiddelbart forståelige af konteksten og som måske endda kan mistænkes for at være tekstfejl (jf. Frederiksen 1990). Her skal imidlertid præsenteres et muligt eksempel på én af de dulgte og derfor nok så farlige forhindringer, til almindelig eftertanke for ordbogsredaktører såvel som deres utålmodigt ventende omverden: de ganske velkendte, tilforladelige ord der viser sig at være brugt i sammenhænge hvortil de kun har skaffet sig adgang ved en dem uvedkommende omtydningsproces.

Eksemplet er hentet fra den gammeldanske Lucidarius, et lille stykke encyklopædisk litteratur i dialogform. Magisteren giver her kontant besked om alt hvad den tænksomme discipel kan finde på at spørge om, lige fra det høje og svære, som hvad Gud er, eller i hvilken skikkelse de mennesker skal opstå der er blevet ædt af vilde dyr, til det mere jordnære, som hvorfor havet er salt eller klerke er kronragede. Yderst ude går værket tilbage til en række højmiddelalderlige teologiske og kosmografiske småskrifter på latin, de fleste med Honorius Augustodunensis (ca. 1075/1080-ca. 1156) som forfatter (se fx Klosterb.:IVf.).

Det vides ikke hvordan eller præcist hvornår disse skrifter er kommet til Danmark, kun at de foreligger i såkaldt folkebogsform, dels i det dansk-latinske blandingshåndskrift AM 76,8^o fra ca. 1452-ca. 1466 (i henhold til Per Ekströms datering efter vandmærker, under udg.), dels i

et tryk besørget i *Køpenhafn hooss Godfred aff ghemen .. in vigilia palmarum*' 1510 (ifølge kolofonen Ghemen:f4v). Almindeligvis regner man med slægtskab med den tyske folkebog Lucidarius (jf. fx Klosterb.: Vff.).

Det indbyrdes forhold mellem håndskrift- og tryktekst er ikke undersøgt til bunds ud fra sammenligning med mulige forlæg af fremmed oprindelse. Til brug i denne forbindelse kan man dog også klare sig med en mere foreløbig viden:

For det første er det utvivlsomt, at håndskrift- og tryktekst er varianter af én og samme gammeldanske Lucidarius-bearbejdelse. Som helhed står teksterne hinanden sprogligt nær, og de indeholder så mange kerne-danske fællestræk, at overensstemmelsen ikke blot kan skyldes, at to bearbejdere uafhængigt af hinanden har fulgt det samme fremmede forlæg slavisk. Man kan bl.a. bemærke disse vendinger og ord, som findes i begge tekster, og som næppe er kalkeret efter en fremmed kilde:

then tymæ daus Klosterb.:58.10 ~ *then tijme dags* Ghemen:b2r (ifølge Feilb. *dags* og ØMO *dag* er tilsvarende udtryk velkendte både fra jysk og fra danske øsmål);

thet wee oc wandæ Klosterb.:67.5 ~ *thet we oc thet wonde* Ghemen:b7v (allitterationen *ve og vânde* må være af hjemlig oprindelse, idet *vânde* er et særnordisk ord, i al fald i den foreliggende betydning, jf. bl.a. AEW *vandi* 1);

sammensætninger med det adverbicelle *ful-*, fx i *full sporth, oc .. full swareth* Klosterb.:69.31 ~ *fulsport oc .. fulswaret* Ghemen:a4r og *fvl gernæ* Klosterb.:76.28-29 ~ *fulgerne* Ghemen:d8v (om den udbredte anvendelse af dette fyldeord i samtidig og lidt yngre hjemlig prosa og poesi se Brøndum-Nielsen 1914:112f.);

tryfnit Klosterb.:71.19 ~ *triffned* Ghemen:a5r 'trivsel' (?) (om denne særnordiske glose se bl.a. Magnússon 1989 *þrifnaður*);

glætskap Klosterb.:89.22 ~ *glædschap* Ghemen:e8v (om denne vist nok særøstnordiske glose se ODS *Glædschap* og SAOB *glädskap*).

For det andet synes man at måtte regne med, at trykteksten ikke er direkte afledelig af håndskriftteksten, men udgår ad en anden linje end den fra

det fælles danske ophav. Trykkets kapitelrækkefølge svarer til den disposition for bogen som fortalen præsenterer – om Gud, messeembede, verden og dommedag –, hvorimod håndskriftet skejer ud: dels bringer det afsnittene om Gud og messeembede i omvendt orden, dels fordeler det afsnittet om verden på to underafsnit der adskilles af dommedagsafsnittet og i rækkefølge står modsat de tilsvarende underafsnit i trykket. Marius Kristensen (Klosterb.:VI) kalder blot trykket for langt bedst hvad angår stofordning og indhold, uden at diskutere om denne kvalitet skyldes ren og skær oprindelighed eller senere tekstforbedring (evt. rettelse af irrisistente fejl). Hans Brix (1933:31-34) mener til gengæld netop, at trykkets rækkefølge af kapitlerne om messeembede og Gud afspejler en korrektion foretaget i henhold til fortalen, hvis linjer om messeembede han også regner for tilkomne et stykke inde i overleveringsforløbet; om håndskriftets ordning af de sidste kapitler siger han: »At i Haandskriftet sidste Afsnit ved en eller anden Fejl er kommen paa forkert Plads indlyser« (op. cit.:31), hvilket vel er ensbetydende med, at han anser den pågældende fejl for irrisistent. Men hvad enten Brix har ret eller uret i sin opfattelse af tekstgestaltningen – en opfattelse der balancerer noget farefuldt på en blanding af skarpsindige iagttagelser og subtile påstande –, så er trykkets uafhængighed af håndskriftet sandsynlig nok, da trykket indeholder formentlig primære passager som håndskriftet ikke kender (jf. bl.a. Klosterb.:loc. cit.).

For det tredje endelig synes det sikkert, at der er foretaget en leksikalsk ajourføring af teksten enten før eller i forbindelse med trykningen, i sidste fald utvivlsomt af hensyn til salgbarheden. Ajourføringen ser normalt ikke ud til at have berørt indholdet. Det vil sige at der som regel råder umiddelbart erkendelig synonymi mellem ordene i håndskrift og tryk, naturligvis bortset fra tilfælde af bevidst indholdsændring eller oplagt misforståelse, fejl eller forvanskning (som fx når der i håndskriftet tales om at *sige* (*prim* etc.) Klosterb.:56.23 m.fl., men i trykket om at *syng* do. Ghemen:b1r m.fl., eller når håndskriftet har *greker* Klosterb.:55.9, men trykket *greuen* Ghemen:a7r).

Peter Skautrup (DSH 2:98-102) opstiller indirekte en lille typologi over fornyelser i ordforrådet i yngre middeldansk, bl.a. på grundlag af sammenligning mellem de to Lucidarius-tekster, og i den kan en betragtelig del af gløseforskellene mellem håndskrift og tryk da også indrangeres.

Typologien omfatter først og fremmest erstatning af hjemlig gløse med indlånt middelnedertysk, eller middelnedertysk formidlet, gløse (fx

anbuth Klosterb.:101.31 ~ *retskap* Ghemen:c4v, *vænæ* Klosterb.:109.34 ~ *deglige* Ghemen:d4r, *bordawæ* Klosterb.:87.1 ~ *plage* Ghemen:e7r); endvidere erstatning af forsvindende hjemlig glose med fremtrængende do. (fx *sether* Klosterb.:58.20 ~ *tegnær* Ghemen:b2v, *ilth* Klosterb.:73.12 ~ *onth* Ghemen:d8r, *æn* Klosterb.:87.7 ~ *Oc* Ghemen:e7r); endelig gloseændring p.gr.a. ændrede sagforhold (*æriæ* Klosterb.:107.11 ~ *pløije* Ghemen:c8r).

Det er dog langtfra enhver leksikalsk afvigelse mellem Lucidarius-teksterne der kan forklares med modernisering forud for trykningen, eller stilistisk justering, som Skautrup (op. cit.:98) subsidiært foreslår m.h.t. gammeldansk *værelde*² i håndskriftet over for *jortherike* i trykket. Et andet muligt eksempel er i øvrigt låneordet *kumpan* i håndskriftet over for låncordet *stalbrother* i trykket, ugalant brugt af Adam om Eva, da han i sin tid sladrede til Gud Herren i Edens Have: *thæn quinnæ thu gaffzt mek til compæn, hun gaff mek at ædæ, oc iek aat thær aff* Klosterb.:105.23-25 ~ *Then quijnne tv gaffst meg til stolbroder ..* Ghemen:c7r – en lille række eksempler i GldOs samlinger, der viser at begge gloser er velbelagte i yngre middeldanske kilder, men ikke synes at forekomme i ældre middeldanske, kunne nok tyde på, at *kumpan* allerede i senmiddelalderen har haft en nedsættende biklang, bl.a. dette: *Han drap i strith Baldær; Othæns søn, oc æltæ Othæn oc Thor oc therræ kompanæ* Gesta-Dan.:14.19-21; andre eksempler vidner dog om, at det også stadig har kunnet bruges neutralt.

Man kan finde eksempler på at trykket har arveord hvor håndskriftet har middelnedertysk lån, og eksempler på at det har en hjemlig arkaisme mod en fremtrængende hjemlig glose i håndskriftet (jf. *muxen* Klosterb.:57.12 ~ *nær* Ghemen:b1v, *spee* Klosterb.:61.13 ~ *had* Ghemen:b4r; *serdeles* Klosterb.:60.1 ~ *særlestes* Ghemen:b3r, *stykkæ* Klosterb.:65.23 ~ *løder* Ghemen:b6v); en enkelt gang foretrækker trykket desuden gammeldansk *værelde* frem for *jortherike* i samme slags kontekst som kender den omvendte fordeling (jf. Ghemen:e6r ~ Klosterb.:85.29).

Der gives endelig også en hel del leksikalske alternationer som ikke uden videre kan defineres ordhistorisk eller stilistisk, fx mellem arveord som gammeldansk *hether* og *lov* (*hedher* Klosterb.:53.6 ~ *loff* Ghemen:a1r, men *loff* Klosterb.:59.11 ~ *heder* Ghemen:b3r), *fagher* og *væn* (*fauert* Klosterb.:70.23 ~ *wæneth* (sic) Ghemen:a4v, men *væn* Klosterb.:97.15 ~ *fager* Ghemen:c1v), *mærkje* og *tekne* (*merkæ* Klosterb.:55.22 ~ *tegne* Ghemen:a7r, men *tegnæ* Klosterb.:88.15 ~ *tegnæ*

Ghemmen:e7v), *for thi at og mæthen (forti at Klosterb.:106.6 ~ meden Ghemen:c7r).*

Ud fra det fremlagte kan man ikke udelukke, at det stedvis er Ghemen-udgaven, ikke håndskriftet, der har bevaret den danske Lucidarius-over-sættelses oprindelige ordlyd. Trykkets genkommende brug af gammel-dansk *mangefaldhet* (eller *mangefaldelikkhet*) over for håndskriftets brug af gammeldansk *dyghth* hidrører dog nok fra den omformningsproces der er afspejlet i trykket. Det følgende er i al fald et forsøg på at vise, at forskellen kan forklares ved denne i sig selv ganske ufarlige antagelse; ved den modsatte: at trykkets *mangefaldhet* (*mangefaldelikkhet*) skulle være levn af originaloversættelsen, synes den derimod at forblive mere gådefuld.

Det til substantivet *dyghth* afledte adjektiv *dyghthelik*, som optræder fem gange i håndskriftet, har øjensynlig ikke inspireret til større forandring; det gengives to gange med *dyghthigh* og tre med *dyghthelik* i tryk-
ket (jf. *dygdælick* Klosterb.:70.16 ~ *dydigh* Ghemen:a4v, *dygdælick* Klosterb.:70.17 ~ *dydig* Ghemen:a4v, *dygdælick* Klosterb.:70.20 ~ *dygelig* Ghemen:a4v, *dydæligh* Klosterb.:72.14 ~ *dydelig* Ghemen:a6r, *dydhæli-gæ* Klosterb.:85.20 ~ *Dygdelige* Ghemen:e6r). At i det mindste selve roden *dyghth-* har kunnet bruges af bearbejderen (af håndskriftet) bag tryk-
ket – herefter for nemheds skyld kaldt trykbearbejderen (ikke at forveksle med sætteren, som synes at have været noget af en fumler) – fremgår også af, at håndskriftets *dyghth* et par gange i trykket figurerer som *dyghthelikkhet* (jf. *dygh* Klosterb.:70.21 ~ *dygdelighet* Ghemen:a4v, *dydh* Klosterb.:70.26 ~ *dydelijghet* Ghemen:a4v). Men normalt vælges enten *mangefaldhet* eller *mangefaldelikkhet* (i alt otte gange) (jf. *dygh* Klosterb.:70.31 ~ *mange follelighet* Ghemen:a4v, *dygh* Klosterb.:71.1 ~ *mangefolhet* Ghemen:a5r, *dydh* Klosterb.:71.29 ~ *mangefolhet* Ghemen:a5v, *dydh* Klosterb.:71.32 ~ *mangefolhet* Ghemen:a5v, *dydh* Klosterb.:72.1 ~ *mangefolhet* Ghemen:a5v, *dydh* Klosterb.:72.4 ~ *mange folhet* Ghemen:a5v, *dygh* Klosterb.:72.24 ~ *mangefolhet* Ghemen:a6r og *dyghyt* Klosterb.:97.9 ~ *mange follet* Ghemen:c1r). Desuden forekommer *storhet* én gang (jf. *dygt* Klosterb.:102.12 ~ *storhed* Ghemen:c4v) og *djuphet* én gang (jf. *dyther* Klosterb.:70.8 ~ *dijpheed* Ghemen:a4r).

Bortset fra at håndskriftets *dyghthelik* én gang (Klosterb.:85.20) sigter til de udvalgte jomfruer som slipper for skærsilden, og at dets *dyghth* én gang (Klosterb.:102.12) sigter til menneskets sjæl – det er i dette tilfælde at Ghemen har *storhet* som modsvarighed –, så er både substantiv og adjektiv forbeholdt Gud eller Guds egenskaber. Næsten alle belæg falder

netop inden for magisterens lange replik der afslutter kapitlet om Gud. Den regnes for tildiget (måske rettere: kompileret) af den danske Lucidarius-bearbejder på egen hånd (jf. Friis 1945:158), og er ifølge både Brandt (Luc.:XXX), Brix (1933:39) og Friis (1945:158f.) et højdepunkt i bogen, en tidlig dansk prosahymne hvor – med Friis' ord (loc. cit.) – en varm, from mand er løbet fuld af glæde over livets skønhed og må meddele af sin overflod til andre, så de med sanserne kan fatte Guds almagt, *hans woldh och hans fægretth oc hans dydh i allæ thee tingh ther skaptæ ærwæ* (Klosterb.:71.28-30).

I dette citat såvel som andetsteds i håndskriftteksten kan *dyghth* udmærket være brugt i sin oprindeligere gammeldanske betydning, 'kraft, magt', stedvis dog måske afsvækket til 'fortræffelighed'; tilsvarende kan afledningen *dyghthelik* overalt betyde 'kraftig, mægtig', evt. 'fortræffelig', undtagen hvor referencen er de udvalgte jomfruer – dér dækker den også siden hen dominerende etiske komponent betydningen ('dydig, god, moralsk værdifuld').

Gammeldansk *dyghth* er hverken synonymt med *mangefaldhet* (*mangefaldelikheth*), *storhet* eller *djuphet*, at dømme ud fra ordenes kodificerede ældre danske betydninger (jf. Kalk. *Dy(g)d* 'kraft, evne, egenskab; dyd, tapperhed, dygtighed; hæder, venlighed', *Mangefoldhed* 'mangfoldighed', *Mangfoldelighed* 'mængde' (om utilstrækkeligheden af denne betydningsangivelse jf. ndf.:21 med note), *Storhed* 'størrelse; storhed' og *Dybhed* 'dyb; dybde, vanskelighed'). For fornsvensk gælder det samme, om end nogle af definitionerne på *dyghþ/dyghdh* og *storhet* klart vidner om den semantiske affinitet mellem de to ord (jf. Sdw. *dyghþ/ dyghdh* 'duelighed, fortræffelighed; fortræffelig egenskab, kraft, evne; kraftig gerning; kunst, dygtighed; fromhed, dyd, dydig egenskab; godhed, velvilje; hjælp', *mangfaldelikheth*, *marghfaldelikheth* (og *mangfaldoghet*, *marghfaldoghet*) 'mangfoldighed', *storhet* 'størrelse, omfang; storhed (i styrke eller grad)' og *djuphet* 'dyb, afgrund; dybde').

Ej heller det gammeldanske tekstkorpus som ligger excerperet i GldOs righoldige samlinger vidner om nogen videre interferens mellem *dyghth(-)* på den ene side og *mangefald(-)*, *storhet* og *djuphet* på den anden. Til dokumentation fremlægges samlingernes vidnesbyrd nedenfor, skønt kun i grove hovedtræk (d.v.s. uden nogen som helst form for detaljeret betydningsangivelse) og med opmærksomheden særlig henvendt på angivne (etymologisk ubeslægtede) modsvarigheder i fremmede kilder og danske paralleltekster:

djuphet, substantiv – belæggene i GldOs samlinger peger næppe ud over de anførte ordbogsoplysninger, idet betydningerne synes dækket af de nydanske substantiver *dyb*, (*stor*) *dybde*, evt. også *dybhed* (om den egen- skab ikke at være overfladisk (i sit tanke- og følelsesliv), jf. ODS *Dybhed* 3). Seddelmaterialet indeholder ingen eksempler på synonymer i danske paralleltekster, men anfører til gengæld en del fremmede kildesteder; de er alle latinske og viser at *djuphet* kan modsvare substantiverne *abyssus* ‘afgrund, (hav)dyb’, *profunditas* ‘dybde, umådelighed’ m.m. og *profundum* ‘dybde, (hav)dyb’ (evt. også *pelagus* ‘(åbent) hav’, i en lidt fri gengivelse), samt indgå i en formulering hvis latinske modsvarighed har adjektivet *profundus* ‘dyb, vidtstrakt, bundløs’ (*øtmywghets dyubhetz* [sic] Bonav.Pkt.:329r ~ *humilitate profunda*).

dyghth, substantiv – bortset fra at den især i bønnebøgerne (fx Bønneb. 1:164.13) belagte specialbetydning ‘styrke (af overjordiske væsener), (himmelsk) hærskere, (engle)skare’ (om hvis baggrund Giversen 1965:438) ikke er omtalt i ordbøgerne, dækkes seddelmaterialet vist groft sagt af de ovenanførte oplysninger fra Kalk. og Sdw. (hvormed kan sammenholdes den udførlige artikel *Dyd* Roos m.fl. 1958). *Dyghth* gen- giver særdeles hyppigt latinsk *virtus* ‘mandighed, mod, styrke, godhed, værd, dyd, (god) egenskab’ m.m. (enten alene eller sammen med en sy- nonymdublet) og er desuden fundet sporadisk som oversættelse af la- tinsk *effectus* ‘virkning, resultat’ m.m., *gloria* ‘ære, berømmelse’ m.m., *laus* ‘ros, fortjeneste’ m.m., *meritum* ‘fortjeneste, velgerning’ m.m., (*di- vinum*) *miraculum* (dog kun i belægget *gutz sønderligh dygdh oc vnder- ligh mackth* MariagerL.:386.2-3), *natura* ‘væsen, egenskab’ m.m., *potentia* ‘kraft, magt, evne, indflydelse’ m.m., *potestas* ‘kraft, magt, mulig- hed’ m.m., *pulchritudo* ‘skønhed, fortræffelighed’, *vis* ‘kraft, væsen, styrke, mængde’ m.m. samt vist også *bonum* ‘gode, fortrin, fordel’ m.m. og *condicio* ‘vilkår, natur’ m.m. (de to sidste ifølge sedler hvis udsagn først kan forstås med fuld sikkerhed, når der foreligger flere oplysninger om kilden »Johannes Suenonis glosser i håndskriftet Stockholm C 295«). *Dyghth* er endvidere brugt til gengivelse af middelnedertysk *art* ‘(natur- lig) beskaffenhed’ og *êre* samt fornsvensk *godhvili*, *høviska* og *tokt*, og i gammeldanske paralleltekster har det modsvarigheder som *dyrhet* ‘kost- barhed’, *goth gærning*, *hether*, *kraft*, *makt*, *navn* (jf. ODS *Navn*), *tukt*, *vit* ‘forstand, klogskab’ og *vælgærning*. Ordet indgår endvidere i omskriv- ninger hvis ækvivalenter i kilde- og parallelteksterne dokumenterer de samme betydninger af *dyghth* som en del af de ovennævnte gloser, no-

genlunde inden for skalaen 'egenskab, (god) virkning, styrke, godhed'; jf. disse eksempler: *Theligh ær fruckthen som dygdhen ær i træædh* PL (A) nr. 868 ~ *Quale sit arbustum talem dant arbuta gustum; fyrræ æn lækdom hauær sin dygth fulkumæt* Harp. (S):57.5-6 ~ *ante perfectam purgationem supra medicinam; thinnæ bønns dygd* Bønneb. 1:99.21-22 var. ~ *hwor godh thenne bøn er; fofængelig oc vien dygd* Suso:43.4 ~ *inaniter; til ath fræmes i dygdherne* Kempis:27.29 ~ *ad bene proficiendum; met dygdhæ gerningæ* SøndEv.:6.29 ~ *godhom gerningom*. – I sikre synonymfordoblinger har *dygth* tiest makkere som *kraft, makt og styrk*, men kan også ses sammen med *art, goth gærning, lov 'ros', navn, pris 'ros' og ære* (om fænomenet synonymfordobling – gengivelse af enkelt fremmed ord med (mindst) et par sideordnede synonymmer – se fx Wollin 1981:151f.; i de såkaldte interpretatoriske dobbeltoversættelser er det formentlig ofte så som så med synonymien).

dygtheful, adjektiv – Kalk. angiver betydningen 'dydig, god', Sdw. lidt mere nuanceret 'fortræffelig, udmærket, ædel; kraftig; fuld af fromhed eller dyd, dydig; god, nådig', evt. også 'forfærdiget med kunst'. GldOs seddelmateriale viser på ingen måde ud over disse forklaringer. Det forholdsvist sjældne ord optræder nogle gange som korrespondens til latinsk *virtuosus* 'kraftig(t virkende), god' m.m.

dygthegærning, substantiv – i de fåtallige belæg i GldOs samling dækker *dygthegærning* betydningen '(i etisk forstand) god gerning', jf. at Sdw. oversætter til 'dydig gerning' (Kalk. har ikke ordet).

dygthelik(e), adjektiv (adverbium) – ifølge Kalk. betyder ordet som adjektiv 'kraftig, havende (en vis) evne, udmærket; dygtig, tapper; dydig, god; hæderlig, ærefuld' og som adverbium 'dydig, bravt'; Sdw. angiver omtrent de samme betydninger af adjektivet som Kalk. (der dog mangler nuancen 'nådig, mild'), men specificerer for adverbiums vedkommende til 'fortræffelig, udmærket, vel; dydigt, med dyd; velvilligt, nådigt; høvisk, med værdighed'. Seddelmaterialet dokumenterer ikke mere vidtgående brug af ordet (ordene) end der er holdepunkt for i ordbøgerne, snarere tværtimod. Det (de) korresponderer ofte direkte med det latinske adjektiv *virtuosus* (adverbiet *virtuose*) eller indgår i fraser hvis ækvivalenter i kildeteksterne indeholder substantivet *virtus* (fx *oc til allæ dygdheligh fulkomels* Suso:4.2-3 ~ *ac omnium virtutum perfeccionem*). I kildetekster er der desuden sporadisk fundet modsvarigheder som de latinske adjektiver

amans (dog kun – i forstærket superlativ – i belægget *O, kæreste, sødesthe oc dygdelisth herre Jhesu Christe Mariager*L.:440.20-21 ~ *Superamantissime Domine*), *expetendus* ‘attråværdig, fortrinlig’ og *pretiosus* ‘kostbar, værdifuld’ m.m., middelnedertysk *gût van seden* og fornsvensk *nadheliker* ‘nådig, mild’ m.m. og *vililika* ‘frivilligt, velvilligt, gerne’. Gammeldanske paralleltekster kan have *deghelik* og *skiallik* ‘forstandig, agtværdig, retskaffen’ m.m. (måske også endnu en lille række adjektiver med samme noget ubestemte positive ladning som *deghelik*, dog efter al sandsynlighed i omtydet kontekst). – I forholdsvis sikre synonymfordoblinger optræder adjektivet sammen med gammeldansk *goth*, *guthelik*, *kær* og *søt*.

dyghthelikheth, substantiv – for at forklare dette ord henviser Kalk. til sine betydninger 2 og 3 af *dyghth* (‘dyd, tapperhed, dygtighed; hæder, venlighed’), Sdw. oversætter med ‘fortræffelighed; fromhed, dyd, dydigt væsen’ og mener sikkert det samme som Kalk., efter de fåtallige eksempler at dømme. Materialet i GldOs samling stemmer godt med ordbøgernes oplysninger, måske bortset fra at et enkelt eksempel spiller på en ikke-registreret medbetydning af ‘styrke, magt’ (*fforthij huat hellær wij arbejdhæ j modgangs drøffuilsæ ellær oc j syndærnes striid tha ickæ altenistæ bekænnæs j os, wor eghin skrøbæligheth æn oc sa jhoræ staar dygdæligheth thær wij fremmæs, forthij ath engæn kan bekænne sin styrcke ellær macht j fredzæns timæ Ær thæt sa, ath stridæn ær burthæ, tha kan icke dygdærnes wthronilsæ framgangæ* Gregor.Tract.:324v). Ordet optræder som korrespondens til de latinske substantiver *nobilitas* ‘ædelhed, fortræffelighed’ m.m. (eller *bonitas* ‘god beskaffenhed, godhed’) og *virtus* i kildetekster, og til gammeldansk *deghelikheth* i en paralleltekst; forbindelsen *mæt dyteligheth* RomD. 2:248 ækvivalerer forbindelsen *mæd blidæ ordh* RomD. 1:147 (i håndskrifterne af den gammeldanske Ivan Løveridder).

dyghthetegn, substantiv – førsteleddet i denne sjældne sammensætning, som kun Sdw. har optaget (i betydningen ‘tegn eller betegnelse for kraft (?); kraftigt tegn eller under; tegn på dyd’), er ifølge GldOs materiale oversættelse af en latinsk kildes *virtus*.

dyghthething, substantiv – ordet er ikke optaget i ordbøgerne og optræder kun (med to belæg) i én og samme kontekst, prædikenen til søndag efter juledag i postillen i Uppsala C 56, hvor det snarest betyder ‘om-

stændighed der vidner om dyd, ærbarhed' (alternerende med *dyghthelikt thing*).

dyghthigh, adjektiv – begge ordbøger oversætter til 'dydig', og hvis man heri ikke blot lægger den almindelige nutidige betydning ('ærbar, artig'), men også den rummeligere 'fortræffelig', så passer oversættelsen med GldOs (sparsomme) materiale. Ordet indgår en enkelt gang – sammen med synonymdubletten (?) *miskundelik* – i en formulering som modsvarer *virtus* i den latinske kilde: *for syne dygdughe oc myskundelighe gærninghe* MariagerL.:453.12-13 ~ *ex ejus virtutibus*.

mangefald, adjektiv (adverbium) – Kalk. anfører betydningerne 'mangfoldig, mange slags, mange gange; mange gange så stor (denne betydning kun som adjektiv)', Sdw. betydningen 'mangfoldig, megen', og disse definitioner dækkes groft sagt af materialet i GldO, der ydermere afhjemler betydningsnuancen 'stor, omfattende' (for så vidt som den ikke er dækket af ordet *mangfoldig*, jf. ODS *mangfoldig*). Både hvor direkte og indirekte korrespondens er anført fra kildetekster, drejer det sig mest om afledninger til latinsk *mult-*. Hyppigst optræder ordet i forbindelse (et par gange sammensætning) med det gammeldanske verbum *gøre* (sjældent *varthe* 'vorde, blive') som modsvarighed til latinsk *multiplico* 'mangfoldiggøre' m.m. (fx *Ok theth war giort ath daghene ware manighe folde giordhe*, *Aff hwilken dagh arkin bleff i Chariathiarim* Gld-Bib. 1Sam.:7.2 ~ *et factum est ex qua die mansit arca in Cariathiarim multiplicati sunt dies*, *Aff theres korns wijns ok olyes fruct ære the mongfolde wordne* OpbygSkr.:165r ~ *A fructu frumenti, vini, et olei sui, multiplicati sunt*). Desuden modsvarer det *multiformis* 'mangedannet, -formet, varieret, mangfoldig' m.m., *multiplex* 'mangfoldig, righoldig, mange gange større' m.m., *multiplicatus* præteritum participium (brugt som adjektiv) til *multiplico*, *multipliciter* adverbium til *multiplex*, *multo* 'meget, langt', *multus* 'megen, stor, betydelig' m.m. og indgår i et udtryk hvis latinske parallel har *multitudo* 'mængde, masse' (*efftær thynæ monifoldh storæ meskwndælichæ gerningher* Klosterb.:161.11-12 ~ *secundum multitudinem miserationum tuarum*). Enkelte gange indeholder parallellen dog en latinsk afledning på *di-* eller *dis-* (*discurro* 'løber til forskellige sider, løber omkring', *dissemino* 'udsår, spreder omkring', *diversus* 'vendt i forskellige retninger, forskellig, afvigende' m.m., fx *ok wedh them monghe foldhe ware sadhe æller føddhe cananeorum, amoreorum folke* Gld.Bib. 1Mos.:10.18 ~ *et posthaec disseminati sunt popu-*

li Chananaeorum); endelig én gang adjektivet *tantus* 'så stor, så megen'. I et par danske paralleltekster indgår substantivet *mikelhet* 'mængde' (jf. ndf.:20ff.) i ækvivalenten til en formulering med *mangefald* (*manfol sønder* Bønneb. 1:235.22 var. ~ *syndærs mygilhet*, tilsv. 2:36.3); desuden forekommer den gammeldanske parallel *mangen*.

mangefalde, verbum – dette ord, som ikke er optaget i ordbøgerne, optræder to gange i GldBib., begge som korrespondens til latinsk *multiplico*.

mangefaldelik(e), adjektiv (adverbium) – både Kalk. og Sdw. opgiver, at den adjektiviske brug af dette ord falder sammen med den adjektiviske brug af *mangefald*; adverbiet oversætter Kalk. 'mange gange, i stort tal', Sdw. 'mangfoldigt, på mangfoldig måde, til forskellig side'. Efter GldOs materiale at dømme, er der ingen forskel overhovedet i brugen af *mangefald* og *mangefaldelik(e)*, d.v.s. at også *mangefaldelik(e)* kan træffes i betydninger som 'stor(t), omfattende' og lign. Kildestederne – alle latinske – viser ligeledes de samme forhold som ved *mangefald*: hyppigt direkte eller indirekte modsvarigheder afledt på *mult-* (*multiplex*, *multipliciter*, *multiplico*, *multitudo*, *multus*), sporadisk andre med betydningskomponenter som '(stor) mængde, (stor) størrelse, (stor) spredning': adjektiverne *amplus* 'vid, rummelig, stor' m.m., *assiduus* 'vedholdende, uafbrudt', *quotuplex* 'hvor mangfoldig, hvor mange gange', *tantus* og *varius* 'mangfoldig, forskelligartet, varieret' m.m. og verberne *dilato* 'breder ud, udvider' m.m. og *magnifico* (kun overført:) 'gør meget ud af, værdsætter højt, priser højt' (*tw skuldhe monghefoldelighæ bredhgøre myn slækt* GldBib. 1Mos.:32.12 ~ *dilatares semen meum*, (*the ..*) *loffwadhe mangfaldelika gudh* Post.:384.12-13 ~ *magnificabant Deum*); hertil slutter sig *inculpo* 'beskylder, anklager', hvis forstavelsen *in-* kan forstås som forstærkende (jf. *Æræn bespottæs Rætvisæn for smaas Domæræn dømæs, oc then for tørnæt ær, mangæ foldæligæ skyllæs* KærISt.:286v ~ *Conspuitur enim gloria. condemnatur iusticia. iudex iudicatur. inoffensus inculpatur*). Synonymer i danske paralleltekster synes ikke at være fundet.

mangefaldelikheth, substantiv – ikke overraskende er ordbøgernes ovenanførte oplysninger dækket af GldOs materiale; her findes dog yderligere belæg på en betydning som bedst kan gengives med 'storhed, (stor) spændvidde' ell. lign. (for så vidt som den ikke er dækket af ordet *mangfoldighed*, jf. ODS *Mangfoldighed*). Ingen scddel er forsynet med (sik-

ker) gammeldansk paralleltekst (bortset fra Lucidarius-teksten), og kun en enkelt med kilde tekst – den angiver den latinske korrespondens *magnificentia* ‘stor(slået)hed, fortrinlighed’ m.m.

mangefaldhet, substantiv – ordbøgernes betydningsangivelse ‘mangfoldighed’ kan vist nok appliceres på hele seddelmaterialet fra GldO. Danske varianter er ikke registreret, men en hel del latinske kildesteder; de har enten *multitudo*, *pluralitas* ‘flerhed, stort antal, mængde’ eller *varietas* ‘uensartethed, mangfoldighed, afveksling’ m.m.

mangefaldigh, adjektiv, adverbium – som adjektiv betyder ordet ifølge Kalk. ‘megen, stor; flersidig, på mange måder’, ifølge Sdw. ‘mangfoldig, vekslende, varierende; mangel; mangfoldig, mangedobbelt’; kun Kalk. nævner den adverbielle brug, hvor betydningen angives som ‘flersidigt, på mange måder’, evt. også ‘mange gange’. GldOs materiale peger ikke ud over ordbogsoplysningerne (der efter eksempelmaterialet at dømmes sikkert skal opfattes som nogenlunde samstemmende). Der findes ingen danske varianter registreret, men derimod en række kildesteder, alle latinske; *mangefaldigh* viser sig enten direkte at modsvare et *multiplex* i disse eller at indgå i formuleringer hvis latinske korrespondenser indeholder verbet *multiplico* eller substantivet *diversitas* ‘forskellighed’ m.m. (eller *varietas*, alt efter tolkningen).

mangefaldighhet, substantiv – Sdw. oversætter blot til ‘mangfoldighed’, Kalk. angiver betydningerne ‘mængde, forskellighed’, og sedlerne i GldO stemmer tilsyneladende helt med disse oplysninger tilsammen. Et par gammeldanske paralleltekster viser sig at indeholde formuleringer med adjektiverne *atskiljelik* og *mikel*. Af kildesteder er et par latinske noteret, og de indeholder enten *diversitas*, *magnitudo* ‘(stor) størrelse, mængde’ eller *multitudo* som modsvarighed til *mangefaldighhet*.

storhet, substantiv – i seddelmaterialet er der rigelig dokumentation for de betydninger som Kalk. og Sdw. opgiver (jf. ovf.), vel at mærke også for den blot (af Sdw.) antydede ‘vælde, magt’ ell. lign. Ifølge kildecitaterne figurerer ordet som oversættelse til latinsk *immensitas* ‘umådelighed, umådelig størrelse’ m.m., *magnificentia*, *magnitudo*, *multitudo* (?), måske kun ved omydning), *potestas*, *qualitas* (?) ‘kvalitet, art’ m.m., *quantitas* ‘størrelse, omfang, mængde’, *vastitas* ‘uendelighed’ m.m. og *vehementia* ‘voldsomhed, styrke’ m.m., til middelhøjtysk *græze* samt til

fornsvensk *ymnogheth* 'overflod, rigelighed, rigdom' m.m. *Yverdathigheth* synes at være angivet som dansk synonym et enkelt sted (dog i Johannes Suenonis glosser, hvorom ovf.), og en enkelt gang optræder ordet side om side med gammeldansk *makt* i en synonymfordobling (*makt oc stoorhedh* Mandev.:161.9 ~ *potestas*).

(de latinske betydningsangivelser er normalt hentet fra Jensen&Goldschmidt eller Lewis&Short).

Som det fremgår, kan materialet fra GldO ikke godtgøre nogen form for overlappning mellem *dyghth(-)* på den ene side og *mangefald(-)* eller *djuphet* på den anden i den forstand at *dyghth(-)* og *mangefald(-)* resp. *dyghth(-)* og *djuphet* bruges som oversættelse af samme fremmede glose, eller i den forstand at gloserne har fælles synonymer. *Dyghth(-)* og *mangefald(-)* kan figurere inden for samme hypotagme (som i den gammeldanske bøn *ladh mek omwæl værdigh være ath vnfanghe the mangfolde dygder oc godhedh* Bønneb. 2:126.14-16, eller i det fornsvenske (postulerede) Gregorius-citat *swa som i hymmelska fadhers hwse ärw mangh hwilo rwm, äpther dygdenna marghfalloghet* LfK:116.22-24); men det siger selvfølgelig ikke noget om gensidig udskiftelighed, højst lidt om gensidig attraktion (måske fordi *dydernes mangfoldighed* er en slags topos, jf. at Sdw. citerer denne forbindelse fra tre kilder der i al fald ikke er direkte afhængige af hinanden; i to af tilfældene, Mecht.:324 og sv. Suso:18, drejer det sig om mere eller mindre frie gengivelser af Vulg. ps. 44.10: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate*).

Til gengæld er der dokumenteret en let semantisk berøring mellem *dyghth* og *storhet*, idet *makt* synes at kunne bruges som synonym til begge ord. Synonymien mellem *makt* og *storhet* er dog kun bevidnet en enkelt gang og kun af en såkaldt synonymfordobling (hvorom ovf.).

Men uanset om materialet fra GldO dokumenterer berøring mellem det overvejende kvalitative *dyghth(-)* på den ene side og de overvejende kvantitative øvrige ord på den anden, eller det ikke dokumenterer berøring – det sidste kunne vel at mærke skyldes ren og skær tilfældighed –, så ligger der jo ikke noget semantisk svælg mellem de to ordgrupper. Man bør fx erindre, at afstanden fra 'styrke' til 'mængde' ikke er længere end at latinens *vis* kan gabe over den, og at betydningen af *magnificentia* ligger så tæt op ad visse af *virtus*' betydninger, at valget af *mangefaldelikheth* og *storhet* for *dyghth* vel strengt taget ikke kan kaldes

helt urimeligt. Det kunne give anledning til at spørge, om den ved første øjekast påfaldende alternation mellem *dyghth* og *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*) / *storhet* / *djuphet* da måske blot er udslag af, at trykbearbejderen har formuleret sig lidt omtrentligt – at han ikke har stilet højere end mod at finde nogle positivt ladede substantiver inden for betydningsfeltet '(stor) rækkevidde, rummelighed, almagt' ell. lign. til erstatning for *dyghth*, at anvende om Gud eller sjælen.

Som sagt råder der normalt umiddelbart erkendelig synonymi mellem ordene i håndskrift og tryk, jf. eksemplerne ovf.:8f. Netop når det drejer sig om ord af abstrakt indhold gives der dog tilfælde hvor synonymien er svagere, den betydningsmæssige overlappning eller berøring mellem glosserne mindre, og det kunne jo nok støtte en teori om, at *dyghth*-korrespondenserne *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*), *storhet* og *djuphet* blot skyldtes trykbearbejderen's relativt store tolerance m.h.t. valget af abstrakte ord. Foruden alternationerne *dyghth* ~ *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*), *dyghth* ~ *storhet* og *dyghth* ~ *djuphet* hører dog kun ganske få substantivkorrespondenser herhen, om nogen overhovedet: *drøvelse* og *skjalneth* 'uoverensstemmelse, splid' i håndskriftet over for henholdsvis *skam* og *vrethe* i trykket. Hvad adjektiverne angår, er materialet lidt større; men med *aghetik*, *skøn*, *stærk*, *tuktelik*, *utallik* og *ædel* over for henholdsvis *ønelik*, *skær*, *stor*, *skøn*, *væn* og *væn* er langt de mest radikale nævnt (jf. *drøwelsæ* Klosterb.:59.17-18 ~ *skam* Ghemen:b3r, *skyælnæt* Klosterb.:107.15 ~ *wrede* Ghemen:c8r, *awælegh* Klosterb.:89.23 ~ *ønelik* Ghemen:e8v, *skønestæ* Klosterb.:74.1 ~ *skæreste* Ghemen:d6v, *stærk* Klosterb.:86.21 ~ *stor* Ghemen:e6v, *twctæligæ* (*meth teris sedher*) Klosterb.:81.30 ~ *skøneste* (*met there seder*) Ghemen:c3v, *vtaligæ* Klosterb.:71.13 ~ *wæne* Ghemen:a5r og *ætlæstæ* Klosterb.:73.33 ~ *veneste* Ghemen:d8r).

Af disse korrespondenser er vel kun to rigtig påfaldende i denne forbindelse, korrespondenserne mellem de kvalitative *stærk* og *væn* på den ene side og de kvantitative *stor* og *utallik* på den anden, og langt den mest påfaldende af disse to, *væn* ~ *utallik*, er vel at mærke tvivlsom, fordi håndskriftkonteksten er så underlig, at der må foreligge forvanskning af en slags (jf. *i nogher grødhæ som woxer her paa iordhen, som ær manghæ vtaligæ yrther* Klosterb.:71.12-13 ~ *i iordsens grødhe soo som manghe wæne yrther* Ghemen:a5r).

Den hyppige brug af *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*) og den sporadiske brug af *storhet* og *djuphet* som modsvarigheder til *dyghth* er således hverken absolut uforståelig i sig selv eller ved en helhedsbetragtning af

ordvalget i de to Lucidarius-tekster. Særlig letforståelig er den dog heller ikke ud fra nogen af de to synsvinkler, tværtimod. Derfor må det anses for umagen værd at spørge efter faktorer inden for Lucidarius-kompleksets eget univers som evt. kunne have afstedkommet disse alternationer. I det følgende skal opmærksomheden henvendes på adjektivet gammel-dansk *digher* som en sådan mulig faktor.

Gammeldansk *digher* spænder over et bredere betydningsfelt end nydansk *diger* 'tyk, svær', der er en litterær genoptagelse fra det 19. århundrede (efter oldnordisk, norsk og dansk dialekt, alt ifølge DEO). Ud fra excerpterne i GldO at dømme er den almindelige betydning 'stor, betydelig, voldsom, megen', i adverbial brug 'meget, i høj grad, såre' (evt. også 'ofte'); jf. fx disse belæg (med eller uden paralleller): *for kip hwitling dyghær, eldær litæl sæx penning* FlensbSt.:§95; *Jeronimus .. war swa megtugh oc dyer klærck .. At enghen kwnne lighnes with hannum i all wiisdom* MariagerL.:373.5-9; *Han* (d.v.s. corallus) *dughær for storm. oc spækær diært wæthær* (det vil sandsynligvis sige 'dæmper voldsomt vejr') Harp. (Stenbog K):180.4-5; *Ta vordæ te bodæ dræpnæ j ten sammæ stridh .., oc ey dyærth folk vdhen te bodæ* SagnKrøn.:216.26-28; .. *Hugin .. regneræ[dæ] ey dygerth lengæ* SagnKrøn.:212.15-16; *muskatæ .. styrker oc dyert* (var.: *myghet*) *leffwer* Læggeb. [Harp?] (D):39v,a; *Alt thet folk j huset mundæ være vndrede dyerth* (varr.: *sare, mykit, storlige*) RomD. 2:145. Også den moderne betydning af ordet kendes i materialet; men eksemplerne er yderst sparsomme (bl.a. *Stampær man moræ mæth hunugh oc læggær with qwith thær dighær ær tha dughær thæt* Harp. (K):134.14-16, jf. lat. *Sic quoque feminei ventris curare tumorem / Dicunt, quo mulier quasi praegnans esse videtur*).

I håndskriftets Lucidarius-tekst bruges *digher* ikke helt sjældent. Skrivemåden er altid med y i rodstavelsen, hvilket vist er rent grafisk for *i*, idet de lydhistoriske håndbøger (GG §133, LUD 1:100-104) ikke regner med labialisering(sbasis) i ordet; spirantsvækkelsen kan være markeret (*dyær(t(h))*) eller ikke-markeret (*dygher, dyg(h)ær(t(h))*); betydningen er den gængse gammeldanske i de fleste af dens afskygninger, d.v.s. at der både sigtes til volumen/intensitet og lign. og til mængde – blot et par eksempler: *thær aff rees dyær skyælnæt i mællæn tøm* (d.v.s. Kain og Abel) Klosterb.:107.14-15; *alt thet ther regner, oc dygher reghen ær* Klosterb.:73.28; *forti at falkæt vor dyghært til tha vort syndæn megæl* Klosterb.:110.11-12; *hwi lyddæ Adam Euæ soo dyghært a moth gud* Klosterb.:104.8.

Bortset fra et helt specielt tilfælde, som skal kommenteres ndf., er

trykkets modsvarighed til håndskriftets *digher* én gang *dygert* (om volumen/intensitet (eller frekvens?): *fortij eth ræt menniske strider hver dag til thesse at thet mo woctæ sin egne ære Oc wære gud teckelict Oc thet ær gud tijl ære Oc kan eij worde wdhen dygert twanh tijl sith legome Ghemen:e6v*), én gang *stoor* (også om volumen/intensitet: *oc ther af ræes so stoor wrede at kaijn drap abel Ghemen:c8r*), ellers altid *megel*, *meghed*, *meg(h)et* (fx *Oc siden fick hon* (d.v.s. Eva) *saa megel a stvnd ath æde Then fruct at hwn gade thet eij ladet ath hwn sculle ther aff eij æde Ghemen:c2v*).

Hvis trykbearbejderens forlæg har haft adjektivet gammeldansk *digher* i nogenlunde de samme skriftformer som det bevarede Lucidarius-håndskrift, d.v.s. *dygher*, *dyg(h)ær(t(h))*, *dyær(t(h))*, så er det vel ikke helt usandsynligt, at han har kunnet regne gammeldansk *dyghth* – i det bevarede Lucidarius-håndskrift manifesteret *dydh*, (pluralis) *dyther*, *dygh*, *dygt* og *dyghyt* (der måske kunne forveksles med en *-het*-afledning), jf. ovf.:9 – for en slægtning af *digher*. Adjektivets udlydende *-er* er måske blevet forstået som bøjningsendelsen *-er* (oprindelig maskulinum nominativ singularis), der forekommer i 9 tilfælde i håndskriftet (jf. Ejder 1945:95) og modsvares af endelseløs form i trykket bortset fra én gang i pronominet *sjalv* (med tidligt ubøjeligt og langt ned i tiden bevaret *-er*, jf. Ejder 1945:234); trykket har højst et enkelt eget eksempel på adjektivendelsen *-er*, og det modsvares vel at mærke ikke af endelseløs adjektivform i håndskriftet, men af det tilsvarende substantiv (jf. *blyndher* Klosterb.:69.17 ~ *blijnd* Ghemen:a3v, *hwither* Klosterb.:75.9 ~ *hwid* Ghemen:d7r, *byg(t)her* Klosterb.:72.29 ~ + Ghemen:d7v, *byghdher* Klosterb.:73.1 ~ *bygd* Ghemen:d7v, *neÿldher* Klosterb.:57.18 ~ *negled* Ghemen:b1v, tilsv. 66.21 ~ b7r, *selueŕ* Klosterb.:68.14 ~ *selfwer* Ghemen:a2v, *sæluær* Klosterb.:91.29 ~ *selfue* Ghemen:f2r, *sæluær* Klosterb.:92.8 ~ *sielff* Ghemen:f2v, *hedæ* (substantiv) Klosterb.:87.8 ~ *heder* (adjektiv?) Ghemen:e7r).

Under forudsætning af at det forholder sig på denne måde, løser gåden – hvis man anerkender at der foreligger en gåde – næsten sig selv. For dersom trykbearbejderen overvejende har ønsket at gengive *digher* med *mikel* (sigtende både til volumen/intensitet og lign. og til mængde), subsidiært med gammeldansk *stor*, må han da også nærmest af nødvendighed være blevet ført til overvejende at gengive *dyghth* med et substantiv svarende til *mikel*, subsidiært et substantiv svarende til *stor*.

Helt restløst går regnskabet ganske vist ikke op. For det første giver denne hypotese ingen forklaring på *dyghth*-korrespondensen *djuphet*,

kun på korrespondenserne *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*) og *storhet*. Og måtte man ikke for det andet vente brug af *mikelhet* (der er nævnt ovf. som en parallel til *mangefald*), snarere end *mangefaldhet* (*mangefaldelighed*), hvis hypotesen overhovedet skal eje gran af sandsynlighed?

Mens den første indvending er ubestridelig – om end heller ikke afgørende –, kan et eftersyn af *mikelhet* i GldOs samlinger nok tage brodden af den anden. Det forholdsvis rige eksempelmateriale viser, at ordets optræden på ganske få undtagelser nær er begrænset til GldBib., at det på ganske få undtagelser nær altid fungerer som oversættelse af latinsk *multitudo* – en enkelt gang eller to dog af henholdsvis *abundantia* ‘overflod’ m.m., *frequentia* ‘hyppighed, mængde’ m.m. og en frase med *cunctus* ‘al, hel’ –, at betydningen næsten altid er ‘mængde (af noget konkret)’, oftest specielt ‘folkemængde’, og at latinen i to af de tre tilfælde, hvor der måske ikke er tale om mængde, men om volumen/intensitet, alligevel har *multitudo* (j *thin æræw møgelheeth* GldBib. 2Mos.:15.7 ~ *in multitudine gloriae tuæ* og *aff sorgens ok myn gratz møghelheeth* GldBib. 1Sam.:1.16 ~ *ex multitudine doloris et meroris mei*).

Trods sin afledningsbases vide betydning (‘stor, megen’) er *mikelhet* således tilsyneladende ikke semantisk rummeligere end de til *mangefald* (*mangefaldelik*, *mangefaldigh*) afledte substantiver, tværtimod. Thi disse substantiver – der må have været fuldstændigt synonyme indbyrdes, selv om de overleverede (latinske) korrespondenser tilfældigvis er forskellige (jf. ovf.) – sigter jo ofte foruden til stor mængde (af noget konkret eller abstrakt) til stort volumen, stærk intensitet, righoldighed, alsidighed og lign. Disse eksempler (foruden de ovennævnte modsvarigheder i fremmede kilder og danske paralleltekster) siger lidt om betydningsspredningen: *markens venhet aktes aff blomsters mannefolhet* Suso:48.3; *væl veet jak ath jak ær jkke værdugh til ath fonge graat for myne synders mangfuldeligheet* OpbygSkr.:216r; *hwr stoor ær thin søtmes mangefoldheth* Kempis:102.21-22; *æffthær thin vseyælighæ mektighet mangæfoldughet* Kempis:215.14 (~ *secundum multitudinem magnitudinis eius*); *O væluiligste fader/ wn ath ihesu christi værdskyldighedh/ storlighedh/ oc mangfoldelighedh/ opswælia/ oc forthære alle myne wverdighedh oc synder* Bønneb. 2:127.22-24’.

Hertil kommer, at *mikelhet* kunne mistænkes for ikke at have været gangbart dansk ca. 1510 (og det er vel at mærke hvad trykbearbejderen har været på jagt efter), når dets eksistens stort set kun er bevidnet af en verbum de verbo-oversættelse der er kendt, eller rettere berygtet, for sine mange til lejligheden fabrikerede latinismer (jf. fx Diderichsen [Haa-

strup] 1968:123f.); det kan ikke være tilfældigt, at 1550-bibelen har *mangfoldighed* som modsvarighed til *mikelhet* i de to citater fra GldBib. der er anført af Kalk. under artikelen *Megethed* (jf. Kalk.:loc. cit.). *Mangefald*-ordene er sikkert skåret over latinsk læst (*multiplex*) lige så vel som *mikelhet*; men modsat dette ord findes de spredt ud over en hel række forskellige gammeldanske kilder, også ikke-oversatte, og må altså have været alment kendte (i al fald i visse kredse, jf. ndf.); GldO har fx belæg på *mangefaldhet* fra bønnebøgerne, den gammeldanske passions-traktat, Mariager legendehåndskrift samt Kempis og Suso og belæg på *mangefaldelikheth* fra det liturgiske blandingshåndskrift Stockholm A 29, fra Bonaventura samt fra bønnebøgerne og endnu et par religiøse kilder.

På denne baggrund er det ikke overraskende, at trykbearbejderens valg er faldet på *mangefaldhet* (*mangefaldelikheth*) frem for *mikelhet*, hvis han skulle gøre det kunststykke at finde et kurant ord som på den ene side var en substantivering af indholdet i adjektivet gammeldansk *digher* 'stor, betydelig, voldsom, megen', og som på den anden side kunne erstatte gammeldansk *dyghth*, brugt om Guds magt, styrke og almindelige fortræffelighed. *Mangefald*-ordene udmærker sig i øvrigt generelt ved en specifik stilistisk valør og ved et specifikt genretilhørsforhold – de har deres gammeldanske hovedudbredelse i religiøse tekster og er dermed nærmest født højtidelige. Det gør dem naturligvis yderligere anvendelige i Lucidarius-magisterens højt gearede monolog om Gud, hvor de ligger sammenhobet; for tonen her er netop ophøjet, højtidelig, i al sin enkelthed.

Den ovf. diskuterede særforklaring er fremsat som ren hypotese, endda med knaster der har krævet bortforklaring, og det synes svært at opdrive tegn til støtte for den. Måske ligger der dog et vink i den følgende passage, hvor håndskriftets *dyært* kolliderer med trykkets *dydelighet*. På discipelens spørgsmål om hvorfor folk levede længe på Noas tid, men ikke senere, svarer magisteren ifølge håndskriftet:

at so som aff læsæs, the fryctædæ tøm tha visdom oc dyært thel guz looff (, oc ængæn surskaff som falkæt sydæn giordæ. forti thæt ældær eeth mænnæskæ dyært hoo thær mæth faar) *Klosterb.*:113.3-6.

Ifølge trykket siger han:

Forti at so som af læses The øptæ them tha i wisdom oc dydelighet tijl gudz looff (oc engen swr soo som folketh siden giorde forti thet anger eth menniske hwo ther met far) *Ghemmen*:d2r.

I sin kommentar til håndskriftets Lucidarius-tekst siger C.J. Brandt (Luc.:76) at stedet »udentvivil [er] forvansket; Gh. har rettet det til: the [sic] øptæ (øvede) them tha i wisdom oc dydelighet til [sic] gudz loof [sic]. Det giver ialfald dog bedre Mening«. Brandt har ret i, at håndskriftet må være forvansket og at Ghemen-teksten giver (lidt) bedre mening. Hvis Brandt ydermere har ret i at henføre den bedre mening til et indgreb fra Ghemens (d.v.s. trykbearbejderens) side, kunne passagen ses som udtryk for at ordene *digher* og *dyghth(-)* har været snævert forbundne for trykbearbejderen – at han måske uvilkårligt har taget sit forlægs *dyært* ell. lign. for en form af / en form beslægtet med *dyghth* og så valgt at gengive det med *dyghthelighet* her, hvor der øjensynlig sigtes til menneskelige kvaliteter, og hvor således ingen af hans andre *dyghth*-modsvaregheder synes særlig oplagt (*mangefaldhet* etc.). Uden en sådan association kunne trykbearbejderen tænkes at have grebet ind på mange andre måder mod teksten, om end den supponerede foranstaltning forekommer temmelig nærliggende ud fra konteksten i sig selv.

Nu er Ghemen-trykket jo imidlertid ikke afhængigt af håndskriftets Lucidarius-tekst (jf. ovf.:6f.). Hvis en læsemåde er bedre i trykket end i håndskriftet, kan det derfor i teorien lige så godt skyldes at den er oprindelig som at den er opstået ved rettelse, og hvad Ghemen-læsemåden *dydelighet* angår synes den første mulighed ikke at være udelukket i praksis. Som der er gjort nærmere rede for andetsteds (Frederiksen 1993), kunne trykkets læsemåde *The øptæ them tha i wisdom oc dydelighet* være en fri – yderst fri – gengivelse af ordene *propter virtutes et gloriosas utilitates, quas jugiter perscrutabantur* i den passage fra Petrus Comestors *Historia Scholastica* der muligvis er kilde til magisterens replik (jf. at han med ordene *so som af læses* selv angiver den som citat). Forholder det sig rettelig sådan, må det citerede Lucidarius-sted vel blot ses som udtryk for at der undervejs i håndskriftoverleveringen er sket en af ydre lighed betinget, tilfældig forveksling mellem gloserne *dyghth* og *digher* (evt. p.gr.a. anticipation af *dyært* i den følgende sætning i håndskriftet), og så bliver stedet jo en noget mere spagfærdig støtte til forklaringsforslaget ovf. For øvrigt indeholder GldOs excerptmateriale talrige eksempler på ydre tilnærmelse mellem de to ord, d.v.s. skrivemåder med *y* for *i* og *i* for *y* og med betegnet svind af *th* i *dyghth* (jf. de ovf. citerede former fra håndskriftet); men egentlige forvekslinger synes ikke at forekomme uden for Lucidarius, bortset fra et enkelt muligt tilfælde ifølge C.J. Brandts næppe bindende tolkning (RomD. 2:275 retter han fra *dyger* til *dygdh* i verslinjen *thu hauer mek vist dyger til houe*, hvilket vel ikke hav-

de været nødvendigt, hvis han havde opfattet *dyger* som pluralis af *dyghth*; med betydningen 'hædersbevisninger' er det imidlertid fuldt brugbart som pluralis i denne sammenhæng).

Til sammenfatning kan det siges, at det næppe er strengt nødvendigt at gå vejen om ad *digher* for at forklare hvorfor Lucidarius-håndskriftets *dyghth* genopstår i Lucidarius-trykket som *mangefaldhet* (*mangefaldelikkhet*) eller *storhet* – *mangefaldhet* (*mangefaldelikkhet*) og *dyghth* strejfer i al fald hinanden semantisk, *storhet* og *dyghth* har en temmelig sikkert belagt semantisk fællesmængde, og større krav synes trykbearbejderen ikke nødvendigvis at have stillet. Men når nu synonymien normalt er gennemskueligere, og når der gives et – om end flertydigt – eksempel på konfusion af *digher* og roden *dyghth*-, så er det alligevel fristende at lægge i det mindste et medansvar for trykkets formodede valg af *mangefaldhet* (*mangefaldelikkhet*) og *storhet* på en enkelt middelalderlig sprogbrugers (for ham undskyldelige) vildfarelse: den at adjektivet *digher* og substantivet *dyghth* skulle være i familie med hinanden.

Ved denne formodning forvandles alternationen mellem *dyghth* på den ene side og *mangefaldhet* (*mangefaldelikkhet*) og *storhet* på den anden fra temmelig abnorm til på sin vis fuldt normal. Over for alternationen *dyghth* ~ *djuhphet* har formodningen imidlertid ingen virkning. Her er man altså nødt til at regne med afvigelse fra det normale, og det nedsætter naturligvis formodningens sandsynlighed.

Hvis den her fremsatte hypotese (med sine begrænsninger) skulle vinde forståelse, må det få konsekvenser for udformningen af artiklerne *dyghth*, *mangefaldhet*, *mangefaldelikkhet* og *storhet* i GldO. Men lige så tid- og pladskrævende det har været at underbygge og diskutere hypotesen, lige så lakonisk vil den sikkert komme til udtryk i en ordbogsartikels koncise form – der vil næppe tilstås den meget mere end en enkelt linje i parentes, evt. afsluttet med spørgsmålstegn. Hvad man måtte mene om ordbogsgenrens tilknappede væsen er naturligvis en privatsag; men det er al offentlig opmærksomhed værd, at der ikke nødvendigvis råder ligefrem proportionalitet mellem omfanget af en ordbogsartikel og omfanget af det bagved liggende udforskningsarbejde, ej heller i de tilfælde hvor der ikke, som her, har kunnet aflægges udførlig rapport om det.

Noter

1. Kursivering af opløste forkortelser er ikke påagtet i citater fra gammeldanske tekster.
2. Gammeldanske gloser der ikke følges af en teksthenvisning er normaliseret i henhold til GldOs praksis.
3. Kalk. anfører dette citat som eksempel på sin eneste betydning ('mængde') af *mangefaldelighed*, hvilket kunne antyde at han har glemt en betydningsangivelse; for det giver jo ikke mening at tale om *Jesu Kristi mængde*.

Kilde- og litteraturfortegnelse

- AEW = Jan de Vries: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (2. udg.). Leiden 1962.
- Bonav.Pkt. = Femogtyve punkter (*Viginti quinque memorialia*). Bonaventura. Tre skrifter i gammeldansk oversættelse 2, ed. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (ved Thelma Jexlev). Kbh. 1968.
- Brix, Hans, 1933: *Om Lucidarius* (Analyser og Problemer 1 (Kbh.):28-45).
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1914: *Sproglig forfatterbestemmelse. Studier over dansk sprog i det 16. århundredes begyndelse*. Kbh.
- Bønneb. = *Middelalderens danske Bønnebøger 1-5*, ed. Karl Martin Nielsen. Kbh. 1945-82.
- DEO = Niels Åge Nielsen: *Dansk etymologisk ordbog* (2. udg.). Kbh. 1976.
- Diderichsen, Paul, 1968: *Dansk prosahistorie 1,1*. Kbh. (det pågældende afsnit skyldes Niels Haastrup).
- DSH = Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie 1-5*. Kbh. 1944-71.
- Ejder, Bertil, 1945: *Adjektivändelsen -er i de nordiska språken, särskilt i svenskan*. Lund.
- Ekström, Per, under udgivelse: *Kodikologische Beschreibung der Handschrift AM 76,8:o: Ergebnis der Lagenuntersuchung und Datierung mit Hilfe der Papierzeichen*.
- Feilb. = H.F. Feilberg: *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål 1-4*. Kbh. 1886-1914.
- FlensbSt. = *Flensborg stadsret*. [C. 1300] (Danmarks gamle Købstadlovgivning 1, ed. Erik Kroman (Kbh. 1951):113-135).
- Frederiksen, Britta Olrik, 1990: *En detalje i Den hellige Jomfrus anatomi. Om udtrykket mirra thorn i en gammeldansk Mariavise* (Danske Studier 1990 (Kbh.):5-40).
- Frederiksen, Britta Olrik, 1993: *Før syndfloden. Om et muligt Petrus Comestor-citat i den danske Lucidarius* (ndf.:111-115).
- Friis, Oluf, 1945: *Den danske Litteraturs Historie 1*. Kbh.
- GestaDan. = *Gesta Danorum på danskæ efter Cod. Holm. B 77 (B) og Cod. Holm. C 67 (C)* (Gammeldanske Krøniker, ed. M. Lorenzen (Kbh. 1887-1913):1-60).

- GG = Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1 (2. udg.), 2-8. Kbh. 1950-73.
- Ghemmen = [Gotfred af Ghemens tryk af Lucidarius], Kbh. 1510 (Det kongelige Bibliotek, Kbh., sign. LN 135).
- Giversen, Søren, 1965: Engle (Gads Danske Bibelleksikon 1 (Kbh.):437-439).
- GldBib. = Den ældste danske Bibel-Oversættelse, ed. Chr. Molbech. Kbh. 1828 + Gammeldansk Bibeloversættelse. Den utrykte del 1-4, ed. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Kbh. 1968-69.
- GldO = Gammeldansk Ordbog, under forberedelse af Det danske Sprog- og Litteraturselskab (på Københavns Universitet, Amager).
- Gregor.Tract. = Tractatus Sancti Gregorii skreffwæn til nogræ clostær iomffrvær (i Grinderslev-håndskriftet (AM 783,4^o) 311v-327r, her citeret efter afskrift i GldOs arkiv).
- Harp. = Harpestræng. Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger, ed. Marius Kristensen. Kbh. 1908-20.
- Haastrup, Niels, se Diderichsen, Paul.
- Jensen&Goldschmidt = J.Th. Jensen og M.J. Goldschmidt: Latinsk-dansk Ordbog (2. udg.). Kbh. 1920.
- Kalk. = Otto Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700) 1-5 (2. udg.), 6. Kbh. 1976.
- Karker, Allan, 1975: Mellem ordbog og tekst. Omkring Rimkrøniken vers 540 og 552 (Nordiske Studier. Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen (Kbh.):147-154).
- Kempis = Thomas a Kempis Fire bøger om Kristi efterfølgelse, ed. F. Rønning. Kbh. 1885.
- Klosterb. = En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76,8^o), ed. Marius Kristensen. Kbh. 1928-33.
- KærlSt. = Kærlighedens sting (Stimulus Amoris). Bonaventura. Tre skrifter i gammeldansk oversættelse 3, ed. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (ved Thelma Jexlev). Kbh. 1968.
- Lewis&Short = Charlton T. Lewis and Charles Short: A Latin Dictionary Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary. Oxford 1975.
- LfK = Skrifter till läsning för klosterfolk, ed. F.A. Dahlgren. Sth. 1875.
- Luc. = Lucidarius, en Folkebog fra Middelalderen, ed. C.J. Brandt. Kbh. 1849.
- LUD = Aage Hansen: Den lydlige udvikling i dansk 1-2. Kbh. 1962-71.
- Lægeb. [Harp. ?] = [Lægebog fra top til tå] (Lægebøger – Bondepraktika – Griseldis, ed. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (Kbh. 1970):1-146).
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Mandev.: Mandevilles rejse i gammeldansk oversættelse tillige med En vejleder for pilgrimme, ed. M. Lorenzen. Kbh. 1882.
- MariagerL. = Mariager Legende-Haandskrift, Gl. kgl. Saml. 1586 4 to, ed. Gunnar Knudsen. Kbh. 1917-30.
- Mecht. = Hel. Mechtilds uppenbarelser öfversatta från latinet år 1469 af Jöns Budde, ed. Robert Geete. Sth. 1899.
- ODS = Ordbog over det danske sprog 1-28. Kbh. 1918-56.
- OpbygSkr. = Opbyggelige skrifter efter Cod.Holm. A29 (afskrift i GldOs arkiv).
- PL = Peder Låles Ordsprog. Danmarks gamle Ordsprog 1, ed. Iver Kjær og Erik Petersen. Kbh. 1979.

- Post. = [gammeldansk postil i håndskriftet Uppsala C 56]. Svenska medeltids-postillor 3, ed. G.E. Klemming. Sth. 1893.
- RomD. = Romantisk Digtning fra Middelalderen 1-3, ed. C.J. Brandt. Kbh. 1869-77.
- Roos, Heinrich m.fl., 1958: *Dyd* (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 3 (Kbh.):383-389).
- SagnKrøn. = Sagnkrønike i Stockholm efter Cod. Holm. K 46 4 to (Gammeldanske krøniker, ed. M. Lorenzen (Kbh. 1887-1913):193-219).
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien Iff. Lund 1898ff.
- Sdw. = K.F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1-2. Lund 1884-1918. Supplement ved K.F. Söderwall, W. Åkerlund, K.G. Ljunggren och E. Wessén. Lund 1925-73.
- Suso = Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog. Dansk Klosterlæsning 1,1, ed. C.J. Brandt. Kbh. 1858.
- sv. Suso = H. Susos Gudelige Snilles Väckare, ed. Rich. Bergström. Sth. 1868-70.
- SøndEv. = Kirkeårets Søndags-Evangelier. Dansk Klosterlæsning 1,3, ed. C.J. Brandt. Kbh. 1865.
- Vulg. = Biblia Sacra Vulgatae editionis. Rom 1965.
- Wollin, Lars, 1981: Svensk latinöversättning 1. Processen. Lund.
- ØMO = Ordbog over danske Ømål, under forberedelse af Københavns Universitets Institut for dansk Dialektforskning (på Københavns Universitet, Amager). Bind 1 (*A – bladlås*) og Tillægsbind (Indledning m.m.) er udkommet 1992. Kbh.